

**Projekt SKUD – SKole- og Uddannelsesprojekt
for børn og unge med Duchennes muskeldystrofi**

Afrapportering fra projektperioden 1. januar 2007 til 31. december 2009

RehabiliteringsCenter for Muskelsvind

Kongsvang Allé 23

8000 Århus C

Ann-Lisbeth Højberg

anho@rcfm.dk

Indhold

Baggrund	3
Formål.....	3
Målgruppe	3
Metode	4
Formidling.....	4
Resultater	4
Netværk som metode.....	4
Resultater fra projektet.....	5
Generaliserbarhed.....	8
Overgangen fra grundskole til ungdomsuddannelse	8
Ændring i handlinger i RCfM.....	9
Anbefalinger	9

Baggrund

Unge uden uddannelse, og i særdeleshed unge med funktionsnedsættelse uden uddannelse, er et generelt problem i dagens Danmark. Det er såvel de unge og deres familier, som politikere og handicaporganisationer opmærksomme på.

I RehabiliteringsCenter for Muskelsvind (RCfM) har der i mange år været opmærksomhed på faglige og sociale kvalifikationer hos børn og unge med muskelsvind såvel i skoleforløbet som efter afsluttet skoleforløb. Mange børn med muskelsvind klarer sig godt i skolen, mens andre ikke har klaret sig så godt, som deres klassekammerater. De har ofte indledt skoleforløbet uproblematisk, men omkring 4., 5. og 6. klasses trin, er de i tiltagende grad blevet koblet af fagligt og socialt, og de har manglet muligheder efter afsluttet grundskole. Få kommer i gang med en ungdomsuddannelse og færre kommer i gang med en videregående uddannelse. Det kan der være mange årsager til: de unge har gennem barneårene været meget væk fra skolen på grund af funktionsnedsættelsen, behandling og tilpasning af hjælpemidler. De har en progredierende funktionsnedsættelse med de oplevelser af sorg over de konstante tab, de er udsat for. De kan have manglet alderssvarende udfordringer, forventninger og krav, og mange funktioner har taget længere tid for dem, end for klassekammeraterne. For nogle har manglende tilgængelighed forhindret dem i at deltage på lige fod i undervisningen, eller de har manglet nødvendige hjælpemidler. Endelig har mange været genstand for omsorg i et sådant omfang, at de selv har mistet muligheder for at lære at tage initiativ, at mærke behov, at sige til og fra og at tage beslutninger.

Formål

Målet med projekt SKUD var at undersøge muligheder og barrierer for den bedst mulige skolegang for børn og unge med Duchennes muskeldystrofi (DMD). Endvidere var det at fremme muligheder for at de unge kunne afslutte grundskolen med et fagligt og socialt fundament, der kunne give dem mulighed for at fortsætte i en ungdomsuddannelse. Formålet på længere sigt er at støtte muligheder for, at unge med DMD kan blive i stand til at leve et selvstændigt ungdoms – og voksenliv på egne præmisser.

Målgruppe

Deltagerne i projektet har været børn og unge med DMD i grundskolen – såvel almindelig folkeskole som specialklasse og specialskole –, deres lærere og deres forældre. Denne målgruppe blev valgt som eksempel på skoleelever med særlige behov, hvor en del af de problematikker, der blev fundet, skønnes at være overførbare til andre grupper af skoleelever med særlige behov. DMD er en hurtigt fremadskridende, neuromuskulær sygdom, som kun drenge får. De bruger kørestol inden 12 års alderen, får døgndækkende praktisk hjælp i løbet af puberteten og er afhængige af permanent respiratorbrug fra cirka 20 års alderen. Alle drenge med DMD registreret pr. 1.8. 2006 i RCfM, der i skoleåret 06/07 gik i 0.- 4. klasse, og alle drenge med DMD registreret pr. 1.8. 2007 i RCfM, der i skoleåret 07/08 gik i 6.- 8. klasse, fik invitation til at deltage i undersøgelsen. Studiepopulationen bestod af i alt 60 drenge, hvoraf 33 gik i almindelig skole og 27 i specialskole/specialklasse. Forældrene til to drenge oplyste, at de i forvejen deltog i for meget, fire drenge forældre besvarede ikke invitationen til at deltage i projektet. Analysepopulationen udgjorde således 54 drenge, deres forældre og lærere.

Metode

Projektets metode har været baseret på netværksdannelse for henholdsvis lærere, elever og forældre. Der har været tale om fysiske netværk i form af afholdelse af temadage for henholdsvis lærere, forældre og elever. Og der har været tale om virtuelle netværk med online forum for henholdsvis lærere og forældre. Endelig har der været tilbud for elever om deltagelse i virtuel kommunikation.

Formidling

En grundigere beskrivelse af såvel metode som resultater er foretaget og er afsendt til et videnskabeligt tidsskrift med ønske om publicering. Ved publiceringstidspunktet vil tidsskriftets titel samt det nummer, artiklen kan findes i, meddeles på RCfMs hjemmeside www.rcfm.dk samt ved beskrivelsen af projektet på EMUs hjemmeside www.emu.dk.

Resultater

I det følgende vil der blive lavet en kort præsentation af projektets resultater, dels i forhold til en vurdering af netværk som metode, dels i forhold til projektindholdet.

Netværk som metode

Netværk blev brugt som metode til at indsamle, formidle og dele viden. Flere fordele kunne afledes af projektet. Deltagerne i netværkene fik nem adgang til viden, og de blev bekendtgjort med ny viden. Dette blev rapporteret som værende værdifuldt.

Det har været muligt at få mange lærere i tale på samme tid. Det har dels givet mulighed for at nå ud til flere lærere, givet mulighed for erfaringsudveksling lærerne imellem. Især det sidste har været rapporteret meget positivt, og mange har tilkendegivet, at de gerne ville have haft endnu mere mulighed for dette.

Afstemning af forventninger mellem lærere og forældre blev styrket gennem øget tilgang til viden. Forældre har ofte større forventninger til skolen, end denne kan honorere, og ved deltagelse i netværk har lærerne udvist interesse for elevens specifikke problematik, hvilket blev værdsat højt af forældrene. Forældrene havde således ved projektets afslutning rapporteret en særdeles høj tilfredshed med forældre-lærer samarbejdet.

I mange situationer vil lærere stå overfor moralske og praktiske valg: Skal klassen for eksempel vælge en dyrere lejrskole for at sikre tilgængelighed for eleven med DMD? Og i så fald, hvem skal betale den ekstra udgift? Kommunikation mellem forskellige skoler i netværket har kunnet medvirke til kvalificerede løsninger på vanskelige udfordringer.

Visse ulemper kan også nævnes. På mange skoler var kursusbudgettet for den enkelte lærer meget begrænset. Ved at blive tilskyndet til aktiv deltagelse i netværk omhandlende en enkelt elev, kunne lærerne føle sig udsat for et forventningspres, der kunne være svært at modstå. Dette kunne muligvis medføre en øget opmærksomhed på denne elev og derved fjerne opmærksomheden fra øvrige elever med andre typer vanskeligheder. Endvidere har det flere steder vist sig vanskeligt for lærerne at få bevilget vikartimer til at varetage undervisningen for at give mulighed for deltagelse i temadage.

Også hyppig udskiftning af lærere var problematisk i forhold til kontinuitet i et netværk.

Det fysiske netværk blev rapporteret mest udbytterigt af lærerne, mens det virtuelle netværk blev rapporteret mest udbytterigt af forældrene.

Lærerne og forældre gav udtryk for, at de ikke har brugt det virtuelle netværk så meget, som de egentlig gerne ville. Begrundelserne for dette har været manglende tid, andre netværk, som de også jævnligt skulle frekventere, vanskeligheder med at huske password og besvær med at finde rundt på platformen. Men bevidstheden om, at de havde ønske om at bruge netværket mere, end de rent faktisk gjorde, viste, at de mente, at det ville være gavnligt, hvis de i højere grad havde haft mulighed for at prioritere deltagelse i projektet. Det viste samtidig også, at det er essentielt, at et eventuelt netværk placeres i et forum, hvor lærerne i forvejen er aktive, og at der stilles store krav til tilgængeligheden til brug af selve platformen.

I den afsluttende spørgeskemaundersøgelse gav mere end 75 % af forældrene og mere end 85 % af lærerne udtryk for, at de ville deltage i SKUDs netværk, hvis det var et permanent tilbud.

De ældste elever har haft tilbud om at have kontakt til en projektmedarbejder via kommunikationsformen MSN-Messenger. Dette har ikke været benyttet nævneværdigt. Flere deltagere meddelte, at de ikke havde behov for denne kontakt, da de selv etablerede deres kontakter med de personer, de havde ønske om. Andre fandt det vanskeligt at benytte. Tilbuddet har udelukkende været benyttet af elever, der gik i specialklasse, hvilket også var den gruppe, der havde færrest venskaber efter skoletid.

Resultater fra projektindholdet

I projektets indledende fase blev der foretaget interview med samtlige lærere, forældre og elever tilknyttet projektet. Lærere og forældre blev blandt andet spurgt om, hvad de fandt vigtigt, at projektet var medvirkende til. De fire højst prioriterede emner fra lærerne var: 1) Hvordan give udfordringer til eleven / hvad skal han lære / hvile forventninger kan der stilles til ham, 2) Viden om praktisk hjælp, 3) Viden om muskelsvind (bl.a. psykologisk), 4) Erfaringsudveksling med andre lærere.

De fire højst prioriterede emner fra forældrene var: 1) Viden til skolerne om muskelsvind / handicap, 2) Viden om og muligheder for IT (hardware og software), 3) Generelt indblik i nyeste viden om børn med DMD (bl.a. om indlæring), 4) Støtte til "nye" forældre fra "gamle" forældre.

Viden

Ved projektstart blev der fra såvel forældre som læreres side givet udtryk for et stort behov for mere viden. Lærerne oplevede det som en stor udfordring at have en elev med muskelsvind i klassen, særligt i forhold til ekstra planlægning, og mange lærere manglede viden om, hvordan de skulle agere overfor en elev med særlige vanskeligheder. Projektets sikring af adgang til relevant og nødvendig specialviden har medvirket til en øget bevidsthed om de mangeartede problematikker, der gør sig gældende for elever med funktionsnedsættelse. Omkring 75 procent af lærerne gav ved projektstart udtryk for, at de ikke havde tilstrækkelig viden om muskelsvind, mens dette tal ved projektafslutning var reduceret til 13 procent for lærerne i almindelig klasse og 7 procent for lærerne i specialklasse. Dette har resulteret i mere kompetente vurderinger fra lærerne om elevernes kompetencer og vanskeligheder. I projektperioden blev der tilført meget viden til såvel det virtuelle som det fysiske netværk.

Erfaringsudveksling

Lærerne har såvel løbende i projektperioden som i de afsluttende resultater påpeget, at erfaringsudveksling med andre lærere med lignende problematikker var meget udbytterigt. På alle temadage har dette været højt prioriteret, men ved projektafslutning var behovet fortsat udtalt.

Tid

Erfaringerne fra projektet viste, at det var nødvendigt at tage udgangspunkt i den dagligdag, netværkene skulle fungere i. Det var således nødvendigt at medtænke en travl hverdag, hvis etablering af netværk skulle finde sted. Mange lærere og forældre gav inden projektstart udtryk for, at en indsats som beskrevet i projekt SKUD var vigtigt og nødvendigt, men ikke alle tilmeldte sig projektet, da det blev igangsat.

For lidt tid var særligt blandt lærere i almindelig skole nævnt som en markant hæmsko ved det virtuelle netværk. Det så ud til, at lærere i specialskoler har haft mulighed for at prioritere deltagelse i netværk højere. Det kunne ses ved, at der ofte deltog flere lærere fra samme skole på temadagene. Dette kan muligvis også skyldes, at der for specialskolerne kan være tale om en investering i viden til fremtidig brug, da der kan forventes at komme andre elever på skolen med lignende problematikker. Behovet for specialviden kan endvidere være større her, da der som oftest er tale om såvel fysiske som kognitive vanskeligheder hos eleverne med DMD her.

Valg af skoleform

Valg af specialskole frem for almindelig skole er oftest begrundet i indlæringsmæssige vanskeligheder hos eleven. I resultaterne trådte de forskellige muligheder og forventninger afhængigt af skolevalget tydeligt frem. I modsætning til specialskolerne var der i de almindelige skoler et højere fagligt niveau, og der var større forventninger til opgaveskrivning, afsluttende eksamen, uddannelse og job, og eleven havde oftest også klassekammerater som venner efter skoletid. Til gengæld kunne det være nødvendigt at acceptere manglende deltagelse i et fag, som foregik i et lokale med dårlig tilgængelighed, hvorved eleven gik glip af såvel fagligt som socialt indhold i disse timer. Endvidere oplevede forældrene problemer med hjælpere i klassen, og eleven var ikke i så høj grad med til at bestemme, hvad der skulle ske i frikvartererne, som eleverne i specialklasserne.

IT

Langt størsteparten af eleverne med DMD havde adgang til computer i skolen. Imidlertid oplevedes der forskellige vanskeligheder. Mange elever havde ikke mulighed for at få det fagmateriale, som klassen brugte, i en digital udgave. Det betød, at de ikke kunne følge den samme undervisning eller aflevere for eksempel udfyldningsopgaver som kammeraternes. Også digitalt matematikmateriale blev rapporteret som værende en mangel. I projektet har der været tilbud om at få indscannet materiale fra klassesæt, så eleven har kunnet benytte samme materiale som kammeraterne. Dette har vist sig som et behov på mange skoler.

Praktisk hjælp

Langt størstedelen af eleverne med muskelsvind modtog praktisk hjælp som nødvendig kompensation i forbindelse med deres funktionsnedsættelse. Ved projektstart angav cirka en tredjedel af alle lærerne, at

der var problemer forbundet med at have en hjælper i klassen. Også mange forældre til elever i almindelig klasse oplevede problemer, mens forældrene i specialklasser ikke påpegede væsentlige gener. Mange lærere har gennem projektperioden givet udtryk for, at det var en stor hjælp, men også en stor udfordring at have hjælpere i klassen. Resultaterne viste, at det var nødvendigt med et samarbejde mellem skole, hjælper og familie for at sikre en bevidstgørelse og en konkretisering af hjælpernes roller og funktioner.

Test af elever

32 af eleverne fra projekt SKUD har fået foretaget børneneuropsykologisk undersøgelse i løbet af projektperioden. Undersøgelsen viste, at halvdelen af eleverne havde generelle indlæringsvanskeligheder, og at de havde brug for særligt tilrettelagt undervisning. Men de psykologiske undersøgelser viste også et meget individuelt og broget billede af de enkelte elevers stærke og svage sider, og at det derfor ikke var muligt at tegne en generel kognitiv profil af eleverne. De lokale PPR-kontorer, som har stået for at foretage undersøgelserne, havde på grund af tidspres mange steder svært ved at prioritere opgaven. Der er på baggrund af undersøgelserne udarbejdet en artikel, som forsøges publiceret i et fagtidsskrift. Ved publiceringstidspunktet vil tidsskriftets titel samt det nummer, artiklen kan findes i, meddeles på RCfMs hjemmeside www.rcfm.dk.

Elevernes faglige og kognitive færdigheder

Lidt mere end halvdelen af lærerne gav udtryk for, at eleven i almindelig klasse var fagligt svagere end jævnaldrende, mens eleverne i specialskole var markant svagere. Forældrene vurderede eleven mere positivt i alle forhold omkring faglige og kognitive forhold, end lærerne gjorde. Også elevens selvværd vurderedes mere positivt af forældrene end af lærerne. Projektet har ikke ændret på elevernes faglige niveau, men har givet lærerne viden, der kan støtte dem i deres praksis. Dette forventes på længere sigt at være gavnligt for eleverne. Omkring halvdelen af lærerne i almindelig skole havde forventninger om elevernes faglige præstationer svarende til kammeraternes, men lærerne havde ikke så store forventninger til elevens egnethed til at gå i almindelig ungdomsuddannelse. Forældre til elever i almindelig skole havde generelt større forventninger end lærerne – særligt en forventning om, at eleven får en afsluttende 9. klasses eksamen, og at eleven er egnet til at følge en almindelig ungdomsuddannelse. I specialskolerne var undervisningen i høj grad individuelt tilrettelagt, og det var derfor lidt sværere at sammenligne eleven med muskelsvind med andre elever. Ingen lærere til elever i specialskole havde forventninger, om at eleven tager en 9. klasses eksamen, eller at eleven er egnet til at tage en almindelig ungdomsuddannelse.

Sociale relationer

En stor del af eleverne i undersøgelsen havde et lille socialt netværk. Deres venskaber udspillede sig i høj grad på skolen, og skolen – specielt specialskolen – fik derved en afgørende betydning som integrerende faktor for disse elever. Mulighederne for venskaber kunne opleves meget forskelligt på de to skoletyper. På de almindelige skoler havde elever med muskelsvind sjældent andre elever at identificere sig med, og risikoen for at føle sig anderledes var til stede. Men venskaber fra skoletiden, som kunne videreføres i fritiden, var i høj grad muligt. På specialskolerne var der flere andre elever med funktionsnedsættelse, hvilket kunne minimere risikoen for at føle sig anderledes, og her var flere af eleverne med muskelsvind med til at bestemme, hvad der skulle ske i frikvartererne, end det gjorde sig gældende for elever i

almindelig skole. Til gengæld havde eleverne i specialskoler færre venskaber efter skoletid blandt andet på grund af ofte meget lang transporttid.

Generaliserbarhed

En del af resultaterne indsamlet i SKUD kan generaliseres til andre diagnoser, hvor der er tale om elever med særlige behov. Netværksdannelse giver mulighed for at give og få nødvendig adgang til specialviden, øget fokus på social deltagelse, viden om de særlige udfordringer, der er ved at have en elev med funktionsnedsættelse i klassen, opmærksomhed på tilgængelighed, praktisk hjælp og særlige hensyn, og dette vil være overførbare erfaringer. Ved samarbejde omkring elever med andre typer funktionsnedsættelser og deraf særlige behov, vil disse erfaringer kunne benyttes.

Overgangen fra grundskole til ungdomsuddannelse

Med vedtagelse af Lov nr. 564 af 06/06/2007 om ungdomsuddannelse for unge med særlige behov er der givet helt nye muligheder for unge, der ikke kan følge de almindelige ungdomsuddannelser. Dette har givet anledning til at afklare ønsker til og behov for ungdomsuddannelse hos unge med kombination af fysisk funktionsnedsættelse og kognitive vanskeligheder.

I forlængelse af projekt SKUD blev der foretaget et fokusgruppeinterview med unge med DMD i alderen 16-25 år og deres forældre. Af undersøgelsens resultater fremgik det, at de unge gerne ville beskæftige sig med aktiviteter, der havde betydning for dem, og som de kunne se en mening med. Hvis uddannelse skulle være relevant, skulle de unge kunne se et formål med at uddanne sig. De gav udtryk for, at det var væsentligt at foretage sig noget, der havde betydning for andre, og at det ikke var vigtigt, om det var noget, de kunne tjene penge ved. Til gengæld var det meget vigtigt at være sammen med jævnaldrende, hvad enten det var unge med eller uden funktionsnedsættelse. Der skulle være mulighed for social identifikation, og deltagerne i undersøgelsen kunne ikke se sig selv som del af en gruppe med udviklingshæmmede unge, hvilket medførte et forslag om at opdele uddannelsen til henholdsvis personer med fysisk og psykisk funktionsnedsættelse.

Undersøgelsen viste, at det ikke var af væsentlig betydning for de unge at påbegynde en uddannelse. De havde vanskeligt ved at se, hvad formålet med at tage en uddannelse skulle være, de havde ingen rollemodeller at spejle sig i, de havde ingen klare fremtidsperspektiver, og såvel de unge som deres forældre tilkendegav en frustration over, at der var mangel på relevante tilbud til denne gruppe af unge. De ville meget gerne foretage sig noget og tilkendegav en bevidsthed om ikke at komme til at kede sig. Deltagerne gav udtryk for en bekymring for social isolation og for, at en uddannelsessituation kunne blive uoverskuelig af hensyn til deres tidskrævende fysiske funktionsnedsættelse.

Hvis Ungdomsuddannelse for unge med særlige behov skal være relevant for den undersøgte målgruppe, stiller det store krav til at sikre et relevant indhold, der kombinerer muligheder for et fysisk tilgængeligt tilbud med faglige udfordringer, der tager højde for deltagerens kognitive vanskeligheder. Sikkerhed for et meningsfuldt ungdomsliv er overordentlig vigtigt. Der skal også være mulighed for aktiviteter, som kan relatere sig til dagligdagen, og som kan give en meningsfuld og indholdsrig hverdag. Det kan for eksempel omhandle sproglige kompetencer og IT-relaterede forhold, det kan omhandle sociale kompetencer, og det kan omhandle særlige forhold, der gør sig gældende for personer med funktionsnedsættelse i form af

administration af borgerstyret personlig assistance (BPA) og at bo selv med egne hjælpere. Endvidere skal tilbuddene være indenfor en begrænset geografisk radius for at undgå unødigt tid på transport.

Tilbuddet skal være tidsmæssigt fleksibelt dels i den daglige undervisning af hensyn til tidskrævende personlige gøremål, og dels i afvikling af undervisningen, der må tage hensyn til gentagne fraværsperioder af behandlingsmæssige årsager. I et uddannelses tilbud skal der også sikres adgang til dækning af eventuelle specialpædagogiske behov i form af for eksempel hjælpeordning, computerudstyr og pædagogisk støtte "til at give et spark bag i." Såvel uddannelses tilbud som praktikmuligheder skal være tilgængelige for personer i el-kørestol.

Ændring i handlinger i RCfM

I RehabiliteringsCenter for Muskelsvind tages der nu initiativer til at ændre praksis, så erfaringerne fra projekt SKUD integreres i den nuværende konsulentfunktion. Dette får konsekvens i indhold på skolemøder og kurser og i råd og vejledning generelt. Der vil endvidere blive arbejdet på kortlægning og etablering af uddannelses tilbud til unge med kombination af fysisk funktionsnedsættelse og kognitive vanskeligheder i samarbejde med organisationer og kommuner, der har fokus på samme problematik.

Anbefalinger

I det følgende afsnit samles en række anbefalinger til såvel Undervisningsministeriet som til organisationer, der samarbejder med personer med funktionsnedsættelse.

- **Adgang til specialviden**

I kontakten med personer med specielle behov, er der behov for specialviden. Der bør sikres adgang til relevant specialviden. Samtidig er det nødvendigt at være opmærksom på vigtigheden af at se eleven som en almindelig elev og fokusere på, at det særlige ikke behøver at være i konstant fokus.

- Det anbefales, at der udarbejdes en introduktionsfolder til skoler, der skal have en elev med særlige behov
- Det anbefales, at der etableres tilbud om deltagelse i temadage / efteruddannelse for lærere om særlige forhold for elever med funktionsnedsættelse

- **Et ekstra års undervisning for unge med særlige behov før ungdomsuddannelse påbegyndes**

Nogle elever med funktionsnedsættelse er ikke fagligt alderssvarende, når de har færdiggjort grundskolen. Det kan skyldes mange forhold. Der kan være biologiske følger af deres funktionsnedsættelse; de kan have haft behandlingsrelateret fravær; de kan have fået færre faglige udfordringer end jævnaldrende, og de kan have behov for ekstra tid fordi almindelige dagligdags gøremål tager længere tid for dem.

Det anbefales, at de får mulighed for et ekstra års undervisning før påbegyndelse af en ungdomsuddannelse – gerne på en efterskole. Det vil kunne øge deres faglige niveau, og de kan opnå flere sociale og personlige kompetencer samt større modenhed. Ved at være bosiddende på

for eksempel en efterskole, vil de ikke skulle bruge unødigt tid på transport for at opnå at være med i sociale fællesskaber.

- **Adgang til undervisningsmateriale**

Det anbefales, at der er adgang til nødvendigt IT-udstyr og IT-baseret undervisningsmateriale samt for nødvendig vejledning, når behovet er aktuelt.

- **Børnepsykologisk test før skolestart**

Det anbefales, at der kan tilbydes børnepsykologisk test af børnene inden skolestart for at sikre korrekt skoleplacering og for at sikre nødvendig rådgivning om undervisningsrelaterede forhold til lærere og forældre.

- **Fokus på venskaber**

Det er nødvendigt at have fokus på venskaber såvel til elever i almindelig skole som elever i specialtilbud.

- Det anbefales at benytte tilbud i relevante handicaporganisationer
- Det anbefales at fremme mulighed for kontakt til personer med samme type funktionsnedsættelse

- **Etablering af virtuelle netværk**

For at sikre størst mulig brug af virtuelle netværk, bør de etableres på fora, lærerne i forvejen frekventerer.

- **Samarbejde vedrørende praktisk hjælp**

Det anbefales at formalisere samarbejde mellem skole, hjem og praktisk hjælper med henblik på afklaring af blandt andet roller og forventninger.

- **Handicapspecifik viden til Ungdommens Uddannelsesvejledning**

Det anbefales, at der sikres vidensformidling til UU-vejlederne om personer med funktionsnedsættelse.

Ann-Lisbeth Højberg

Januar 2010